

סלובקיה

(Slovakia; Slovensko; אנגלית: Slovakia). הסלובקים הם עם סלובי, אך כ-1,000 שנים שלטו בהם ההונגרים. במלחמת-העולם הראשונה שיתפו מנהיגים סלובקים פעולה עם טומש מסריק מנהיג הצ'כים, ו'הסכם פיטסברג' קבע הקמת מדינה משותפת לצ'כים ולסלובקים. כעבור כמה חודשים, עם התמוטטות קיסרות ההבסבורגים, קמה צ'כוסלובקיה המאוחדת. ואולם, חוקתה היתה ריכוזית ולא פדרלית, כפי שהובטח לסלובקים, והלאומנים הסלובקים התאכזבו מהמדינה החדשה וגברו בקרבם נטיות בדלניות, לרוב קשורות בקלריקליות קתולית. כזאת היתה תנועתו של אנדרי הלינקה.

ב-6 באוקטובר 1938 זכתה ס' בעקבות 'ועידת מינכן' באוטונומיה במסגרת הרפובליקה הצ'כו-סלובקית השנייה (המקף המחבר בין צ'כו ובין סלובקיה היה הציון הסמנטי לשינוי לעומת צ'כוסלובקיה המאוחדת והריכוזית). ד"ר יוזף טיסו נהיה לראש-הממשלה האוטונומית של ס', וב-14 במרס 1939 הכריז על עצמאות ס'. למחרת היום כבשו הגרמנים את צ'כיה (בוהמיה ומורביה) כוננו שם 'פרוטקטורט', ולמעשה היתה גם ס' מדינת חסות של הגרמנים כול שנות קיומה של ס' העצמאית, מ-14 במרס 1939 עד 29 באפריל 1945. שרר בה משטר טוטליטרי בשלטון מפלגה חוקית אחת ויחידה, 'מפלגת העם הסלובקית של הלינקה' (HSL; Hlinkova Slovensko L'Udova Strana), שהיתה מכונה 'מפלגת הלודקים'. בהנהגתו של יוזף טיסו קראו הלודקים לסולידריות נוצרית, אידיאולוגיה שכרכה את הערכים של לאומנות קיצונית, סדר חברתי המבוסס לכאורה על הקתוליות, סמכותיות ואנטי-קומוניזם קיצוני. המשטר התייצב לימין גרמניה הנאצית, ואחד מצעדיו הראשונים היה כריתת חוזה חסות (Schutzvertrag) עם גרמניה, שעליו חתם שר החוץ הגרמני, יואכים פון ריבנטרופ. החוזה איפשר למעשה לגרמניה להתערב בענייניה הפנימיים של ס' ולהכתיב את מדיניות החוץ שלה.

למן ימיו הראשונים של המשטר נאבקו שתי סיעות על השלטון. טיסו הוכרז לנשיא המדינה הסלובקית ובכך זכה בעמדת הכוח העליונה. יריביו היו ד"ר וויטך טוקה, פרופסור ואינטלקטואל מתוסכל שהיה ראש-הממשלה, ואלכסנדר (שניו) מך, ראש משרד התעמולה ו'משמר הלינקה' ושר הפנים. סיעתם של טוקה ומך היתה ריאקציונרית עוד יותר מסיעת טיסו וחזרה אחר גרמניה באורח נמרץ יותר. שתי הסיעות חייבו חקיקת חוקי אפלייה נגד היהודים. ב-1941 הצטרפו הסלובקים למלחמה, בשולחם חיילים להילחם נגד ברית-המועצות סמוך לתחילת הפלישה לשטחה (מיבצע ברברוסה). אחרי-כן הכריזה ס' מלחמה על שאר בעלות-הברית.

מיעוט קטן של סלובקים, בעיקר לא קתולים, לא תמכו מעולם במשטר. כבר ב-1942 הוקמו יחידות פרטיזנים אנטי-לודקים ביערות שבקירבת מיכלובצה (Michalovce) והומנה

(Hummene) ובקרבת העיר בנסקה סטוניצה (Banska Stavnica). בין הפרטיזנים הללו היו יהודים רבים שרצו להינצל מגירוש. בסוף 1943 הקימו תומכי אדורד בנש ו'ממשלת צ'כוסלובקיה בגולה', קומוניסטים סלובקים ומתנגדים אחרים למשטרו של טיסו, את המועצה הלאומית הסלובקית

(SNR; Slovenska Narodna Rada). מטרתה היתה למוטט את המשטר הפרו-נאצי. אנשי המועצה הלאומית הסתמכו בעיקר על קצינים אוהדים בשורות הצבא הסלובקי, ותיכננו מרד בהנהגתו של אלוף-משנה ין גוליאן. כשהחלו הגרמנים לספוג עוד ועוד מפלות בשדות הקרב, הצטרפו סלובקים רבים יותר למחנה המורדים. הכוחות הללו לא טרחו הרבה לתאם את פעילותם עם המועצה הלאומית. בראשית קיץ 1944 שלחה מוסקווה לס' אנשי גריליה כדי שיטלו חלק בפעילויות הפרטיזנים. התערבות הגרמנים בפעולות לדיכוי הפרטיזנים גררה ב-28-29 באוגוסט 1944 מרד בטרם עת. אומנם, תחילה כבשו המורדים שטחים רבים, ועשו את בנסקה ביסטריצה למרכזם, אך במהרה הידרדר המצב, וב-27 באוקטובר 1944 נפלה בנסקה ביסטריצה ובכך בא קץ המרד. עם דיכוי ה'מרד הסלובקי הלאומי' שלטו הנאצים עד 29 באפריל 1945, כאשר השתלט הצבא האדום על ס'.

יהודים ישבו בס' כבר בימי הרומאים. במאה ה-19 גדל מספרם בצורה ניכרת. ב-1930 ישבו בס' 135,918 יהודים (4.5% מכלל האוכלוסייה). רוב היהודים חיו בחלק המזרחי של המדינה. בדומה להונגריה היו גם יהודי ס' מאורגנים בשלושה זרמים: אורתודוקסים, ניאולוגים (בין רפורמים לקונסרווטיוויים) ו'סטטוס קוו' (בין קונסרווטיוויים לאורתודוקסים). האורתודוקסים היו הקבוצה הגדולה ביותר, וה'סטטוס קוו' – הקטנה ביותר. רוב יהודי ס' הצהירו על השתייכותם ללאום היהודי (72,664 במיפקד האוכלוסין של 1930), אך מיעוט גדול, 44,009, הצהיר באותו מיפקד על השתייכות ללאום הסלובקי. התנועה הציונית היתה חזקה ובה יותר מ-10,000 צעירים חברי תנועות נוער ציוניות שונות. ואולם, השפה ההונגרית ותרבותה הוסיפו להיות בעלות השפעה רבה בקרב היהודים.

ב-2 בנובמבר 1938, פחות מחודש אחרי מתן אוטונומיה מלאה לס' במסגרת צ'כוסלובקיה וכינון הממשלה האוטונומית בראשות יוזף טיסו, נמסר לידי הונגריה, לפי החלטת הגרמנים, חלק מס' (פלוידיק, Felvidek). כתוצאה מכך פחת מספר היהודים בס', ובמיפקד האוכלוסין ב-15 בדצמבר 1938 נמנו רק 88,951 יהודים (המספר לא כלל מומרים).

אנטישמיות היתה בס' זמן רב לפני שהיתה למדינה עצמאית, ובשנות המלחמה המשיכה לשגשג בה. הלאומנים הסלובקים ראו ביהודים שבארצם נושאי תרבות הונגרית זרה – דבר שהיה נכון בחלקו – והטיחו בהם שהם 'בעלי זיקה לפראג'. היהודים גם נחשבו לנצלנים ולעירוניים מדי, ודימויים בעיני רבים ינק מסטריאוטיפים ששורשיהם מסורתיים ודתיים. עם הקמתה של ס' האוטונומית ברפובליקה הצ'כוסלובקית השנייה ועם הוויתור על שטחים להונגריה החלו פעולות גלויות נגד היהודים. יחידות הסער של 'משמר הלינקה' ויחידות

מתנדבי ההגנה (Freiwillige Schutzstaffel) – ארגון צבאי למחצה של פולקסדויטשה, תקפו יהודים ברחוב, בזזו רכוש של יהודים וגירשו יהודים בכוח לשטח ההפקר שבין ס' להונגריה. רבים מבין היהודים המגורשים היו אזרחי הונגריה או נחשבו לתומכי הונגריה. אדולף איכמן נשלח לס' בתפקידו כמומחה ל'בעיית היהודים', לארגן סילוק כפוי של היהודים. עם הקמתה של המדינה הסלובקית הונהגו הגבלות ספורדיות על היהודים. האיסור הראשון היה מכירת חפצי דת. במפגש בזלצבורג ב-28 ביולי 1940 בהשתתפות היטלר, מנהיגי ס', טיסו, טוקה ומך ומנהיגי המיעוט הגרמני של 'הגרמנים הקרפטים' (Karpaten-Deutsche), פרנץ קרמסין, הוחלט לכונן בס' משטר נציול-סוציאליסטי. בעקבות זאת הוחשה החקיקה האנטי-יהודית והיתה לשיטתית יותר. באוגוסט 1940 נשלח לס' דיטר ויסליצני מטעם ה'משרד הראשי לביטחון הרייך' להיות יועץ לענייני יהודים. ב-1941 אורגנו 'משמר הלינקה' ויחידות מתנדבי ההגנה מחדש כדוגמת הס"ס, והמשיכו לאכוף צעדים אנטי-יהודיים. אותה עת גויסו לראשונה גברים יהודים וצוענים ליחידות העזר שבמסגרת כוח העבודה של כוחות הצבא הסלובקי (ראה הגדוד הששי בצבא סלובקיה).

הסלובקים הקימו מוסדות מיוחדים לצורכי מדיניותם האנטי-יהודית. המשרד הכלכלי המרכזי, שכונה גם מחלקה 14 (UHU; Ustredny Hospodarsky Urad) ושהיה קשור למשרד ראש-הממשלה, הוקם כדי לסלק את היהודים מן הכלכלה ולפקח על ה'אריזציה', דהיינו, הפקעת רכוש היהודים. שווי נכסי היהודים הוערך ביותר משלושה מיליארדי כתרם סלובקיים, מהם 44% נכסי דלא ניידים, 23% עסקים שונים ומפעלים ו-33% הון. בתוך שנה אחת השלימה מחלקה 14 את תהליך ה'אריזציה', ובו חוסלו 10,025 עסקים של יהודים ו-2,223 הועברו לבעלים 'ארים'.

ב-26 בספטמבר 1940 הוצא צו בדבר הקמת 'מרכז היהודים' (בסלובקיה). 'מרכז היהודים' היה אמור להיות כפוף למחלקה 14 ולהעביר את פקודותיה ליהודים כולם. תחילה אורגן ה'מרכז' כדוגמת ה'התאחדות הארצית של היהודים בגרמניה' (ראה הנציגות הארצית של יהודי גרמניה), ותפקידיו כללו הסבה מקצועית של היהודים לעבודה גופנית, קידום הגירת יהודים מס' וניהול בתי-ספר ומוסדות צדקה יהודים. למרכז היהודים היה משרד ראשי בברטיסלובה הבירה וסניפים במרכזי היהודים האחרים בס', כגון בטרנובה (Trnava), בניטרה (Nitra) ובז'ילינה (Zilina). היינריך שוורץ, יושב-ראש הקהילה היהודית האורתודוקסית, מונה ל'ראש' (Starosta) 'מרכז היהודים'. באפריל 1941 נאסר שוורץ בגין 'אי שיתוף פעולה' ובמקומו מונה 'ראש' ממושמע יותר, מנהל בית-ספר יהודי, ארפאד שבשטיין. שבשטיין היה 'ראש' 'מרכז היהודים' עד שב-1943 הצליחה 'קבוצת העבודה' המחתרתית למחצה להדיחו, ובמקומו בא אוסקר נוימן.

בקיץ 1941, כאשר הצטרפו כוחות סלובקיים למלחמה, הוחמרה, כצעד אידיאולוגי משלים, החקיקה האנטי-יהודית. על היהודים נאסר להיכנס למקומות ציבור רבים והם חוייבו לענוד

על זרועם סרט צהוב, רוחבו 10 ס"מ ובו מגן דוד ברוחב של 3 ס"מ. מגן דוד חייב היה להופיע על דירות של יהודים, דברי דואר ומסמכים אחרים שלהם. המעמד המשפטי של היהודים הוגדר סופית ב-9 בספטמבר 1941 בחוק 198/1941, המכונה 'קובץ החוקים היהודי' (Zidovsky Kodex), שדמה מאוד לחוקי נירנברג בעניין סיווג היהודים. בדצמבר 1941 נאסר על היהודים להתאגד ולהתכנס והוטל עליהם עוצר. צו מיוחד שפירסם מך קרא לסלק 15,500 יהודים מברטיסלובה. במרס 1942 הועברו 6,700 מהם לטרנווה, לניטרה ולמזרח ס', או נשלחו למחנות עבודה.

התוכנית לגרש את יהודי ס' זכתה בתמיכה נלהבת של ממשלת טיסו; במידה מסויימת נבעה ההתלהבות מהתחרות בין היריבים בממשלה לזכות בתמיכת הנאצים. ב-29 במאי 1941 אישרה הממשלה את העברתם של 120,000 פועלים לידי גרמניה. במאי 1941 הציע על יסוד זה ראש מחלקה 14, אוגושטין מורווק, לשלוח לגרמניה פועלים יהודים כדי למלא את המכסה. אותה הצעה עלתה כשביקשו הנאצים לקראת סוף 1941 20,000 פועלים. מהלך המאורעות אינו ברור, אך נראה שהצעתו של מורווק לא יצאה מיד אל הפועל. ב'ועידת ונזה' בינואר 1942 צויין כי שיתוף-הפעולה מצד ס' ב'פתרון הסופי' מובטח. באמצע פברואר ביקש ציר גרמניה בס', הנס לודין, מן הסלובקים 20,000 צעירים יהודים כדי 'להקים יישובים יהודיים חדשים'. הסלובקים נתנו הסכמתם לכך, אך מחשש שתוכניות הגרמנים יותירו בס' אך ורק יהודים שאינם יצרנים, דרשו מלודין שכול היהודים יגורשו מס'. הושג הסכם בדבר גירושם של 60,000 יהודים, ונראה שאחר-כך הוגדל המספר והוחלט לגרש את כול היהודים. ב-27 במרס 1942 יצאה הרכבת הראשונה למזרח עמוסה יהודים. הנאצים גם דרשו תשלום בסך 500 רייכסמרק בעד כול מגורש, כדי לכסות את עלות ה'הכשרה המקצועית', והסכום כולו היה 1,800,000 דולר. ב-23 ביוני 1942, הסכימו הסלובקים לשלם את התשלום האמור והובטח להם כי היהודים לא ישובו לס' וכי הגרמנים לא יתבעו את רכושם. בין מרס לאוקטובר 1942 גורשו כ-58,000 יהודים מס'. רוב היהודים נשלחו לאושוויץ, למידנק ולאיזר לובלין. הרשויות הסלובקיות מכרו בזול את רכוש היהודים, או חילקוהו חינם אין כסף לסלובקים לא-יהודים, כדרך זולה לקנות את לב העם.

תגובת חלק מן ההנהגה היהודית בס' לגירושם וניסיונות ההצלה שלהם היו ייחודיים בתולדות השואה. להנהגה היהודית נודע על הגירושם הממשמיים ובאים כמה שבועות לפני תחילתם. בניסיון להקדים ולסכל את הגירושם, הקימה קבוצה של פעילים את ועדת השישה בהנהגתה של גיזי פלישמן. מוועדת השישה צמחה 'קבוצת העבודה'. היא לא הצליחה למנוע גירושם למזרח, אך פעילותה אצל אישי הממשלה והכנסייה הקתולית, מתן שוחד ומשא-ומתן עם הנאצים, תרמו להפסקת הגירושם באוקטובר 1942.

מתחילת הגירושם ועד לכיבוש הונגריה בידי הגרמנים במרס 1944 נמלטו מס' להונגריה יותר מ-10,000 יהודים. אחרים ביקשו להינצל על-ידי המרת דתם או על-ידי השגת מסמכים

'אריים' מזוייפים. קבוצה מיוחדת של יהודים שנחשבו ל'חיוניים' לכלכלת ס' זכתה לסדרת 'אישורי פטור' מגירושים. חמש פלוגות היהודים בגדוד השישי, ורוב היהודים שהתגוררו בשלושת מחנות העבודה נובקי, סרד וויהינה, שהוקמו בתיאום עם 'מרכז היהודים', היו בדרך-כלל בטוחים מגירושים. ל'קבוצת העבודה' היה חלק ניכר בפעולת ההצלה ההיא.

בתקופה השקטה, יחסית, בס', בין אוקטובר 1942 לאוגוסט 1944, נשאה 'קבוצת העבודה' ונתנה עם הנאצים כדי להציל את שארית יהדות ס' ואת כול שאר היהודים שדינם נגזר להשמדה. המשא-ומתן מכונה 'תכנית אירופה'. אומנם, שארית יהדות אירופה לא ניצלה, אך כמה היסטוריונים סבורים שהמגעים עם הגרמנים סייעו לשמור על שרידי הקהילה היהודית בס' עד פרוץ המרד הלאומי הסלובקי בסוף אוגוסט 1944. המשא-ומתן בס' עם הנאצים הביא גם לידי משא-ומתן דומה בהונגריה בעת הכיבוש הנאצי שם (ראה ועדת העזרה וההצלה בבודפשט). לעומת זאת היו יהודים ששיתפו פעולה עם השלטונות. האדם שנאשם בכך יותר מכול האחרים היה קרל הוכברג, שעליו אמרו שהוא 'האיש של דיטר ויסליצני ב'מרכז היהודים'."

פעילות חשובה אחרת של 'קבוצת העבודה' היתה איסוף מידע אודות השואה והפצתו. כבר בסתיו 1942 גרמו 'שמועות' על גורל המגורשים היהודים, במידת מה על סמך מידע שאספה 'קבוצת העבודה', שגורמים פוליטיים סלובקים קראו לשים קץ לגירושים. ואולם, ב-23 במאי 1942 אישר הפרלמנט הסלובקי חוק שהתיר את גירוש היהודים. בניסיון להכחיש את ה'שמועות', שלחו הגרמנים את העיתונאי פריץ פיאלה כדי שייפגש עם כמה אסירים סלובקיים באושוויץ. ואולם, כמה פוליטיקאים סלובקים, כגון שר החינוך יוזף סיוואק, עדיין לא היו מרוצים, ולחצו על הממשלה לדרוש שמשלחת סלובקית תורשה לערוך ביקור אצל המגורשים. הגרמנים לא נכנעו לדרישות הללו, אך לחץ מהסיעה בממשלה שהיתה נגד הגירושים, תרמה להפסקת המשלוחים באוקטובר 1942.

הפרוטוקולים של אושוויץ, דיווחים מפורטים של ארבעה אסירים יהודים שנמלטו מאושוויץ ובאביב 1944 הגיעו לס', גם הם עברו דרך אנשי 'קבוצת העבודה'. הרב מיכאל דב ויסמנדל, מנהיג 'קבוצת העבודה', שלח למערב את הדיווחים בצירוף בקשה להפציץ את מסילות הברזל המובילות לאושוויץ ואת המחנה עצמו (ראה אושוויץ, הפצצת-). בקשותיו לא הביאו לידי הפצצת המחנה, אך המידע הכלול בדינים-וחשבונות גרם פעולות הצלה בהונגריה בתמיכה בין-לאומית הולכת וגוברת.

בעת הגירושים של 1942 החלו להיווצר גרעינים חמושים במחנות העבודה בס'. הם לא החלו בפעולה בעת המשלוחים, אך ב-1943 ואף ב-1944 הוסיפו להתרחב ולגדול וניסו להכשיר עצמם להתנגדות חמושה. ב-1944 התמזגו הגרעינים החמושים במסגרת ההכנות למרד הלאומי הסלובקי. בפרוץ המרד ב-28-29 באוגוסט 1944 השתתפו בו כ-2,500 לוחמים יהודים ו-269 נפלו בפעולה. יחידה של 200 איש ממחנה נובקי בפיקודם של קצינים

יהודים הצטיינה בחזית כיחידה היהודית היחידה שהשתתפה בקרבות בעת המרד. כ-15% מלוחמיה נפלו בקרבות ועוד 15% נפצעו. בעת הקרבות הגיעו לסלובקיה חמישה צנחנים ארץ-ישראלים – חביבה רייק, צבי בן-יעקב, רפאל רייס, חיים חרמש ואבא ברדיצ'ב – כדי לסייע לשרידי היהודים ולארגן התנגדות חמושה של יהודים. הם נכשלו בארגון התנגדות יהודית נפרדת, אך בואם למקום עזר רבות להעלאת מורל היהודים. בעיקר הצליחו הצנחנים לארגן סיוע וסעד ליהודים באיזור המרד המשוחרר של המורדים שאליו התקבצו רוב היהודים שעוד שרדו. הם גם ניסו להילחם באנטישמיות שהיתה נפוצה באזורים שבידי המורדים. חרמש הגיע אל הפרטיזנים, ונותר עימם עד סוף המלחמה, אך הצנחנים האחרים נספו – רייק ורייס בס' ובן-יעקב וברדיצ'ב במאטהאוזן.

עם התמוטטות המרד גורשו כ-13,500 יהודים לאושוויץ, לזקסנהאוזן ולטרזיינשטט. מאות רבות של יהודים נרצחו בס' עצמה בידי הגרמנים. כ-10,000 מהמגורשים לאחר המרד שרדו בתום המלחמה ועוד 4,000-5,000 יהודים נותרו עד תום המלחמה במחבוא בהרים עם הפרטיזנים, או בעיירות ובערים בס'. אותם שהסתתרו בברטיסלובה זכו לסיוע של נציג הצלב האדום הבין-לאומי, ז'ורז' דיין, שבאוקטובר 1944 הגיע לס' ופעל עם אחד ממנהיגי הנוער הציוני, יוראי רוס.

בסרד, שממנה נשלחו הרכבות למחנות הנאצים, הבריחו היהודים כלי עבודה אל תוך הקרונות, כדי לסייע למגורשים לברוח. כך הצליח הרב וייסמנדל להימלט מרכבת גירוש. מספר יהודי ס' שנספו בשואה, ובכללם היהודים שחיו באזורים שסיפחה הונגריה ב-1938, נאמד ב-100,000. 25,000-30,000 יהודים סלובקים שרדו בתום המלחמה. עם שובם לבתיהם, חששו רובם שהם אינם רצויים. תביעותיהם להשבת רכושם נתקלו בעוינות מצד האוכלוסייה והממשלה החדשה. הפגנות אנטי-יהודיות ואלימות היו לדבר שכיח. אחרי שהוקם המשטר הקומוניסטי ב-1948 יצאו רוב היהודים הנותרים את ס', וב-1949 עלו רובם לישראל.